

STEVEN ROGER FISCHER'İN *DİLİN TARİHİ (A HISTORY OF LANGUAGE)* ADLI ESERİ ÜZERİNE

Mehmet ÖZEREN

Geliş Tarihi: Ekim, 2016

Kabul Tarihi: Aralık, 2016

“Dil”, kendi içinde barındırdığı gizemlerden dolayı asırlardır kökeni, nasıl geliştiği, nerelere, nasıl ve hangi yollarla yayıldığı hep merak uyandırmış ve tartışılmıştır. Adı geçen eser, hem geçmişten bugüne dilin tarihî süreci üzerinde duran hem de dilin geleceği hakkında bilgiler sunan bir çalışmadır. Eser, yazarın ön sözü ile başlar ve sekiz bölümden oluşur. Son kısımda ise sekiz bölüme ait notlar ile kaynakça kısmı yer alır. Eser, dil bilimsel terimler ile özel adların yer aldığı dizin kısmı ile son bulur.

Yazar, giriş kısmında yer alan ön sözde, eserinin okunması için özel bir dilbilim eğitiminin gerekmediğini belirterek okuyucularını çıkaracağı yolculuğa hazırlar.

Birinci bölüm “Hayvanlar Arası İletişim ve Dil” adını almaktadır. Bu bölümde her türün kendine özgü iletişim yeteneği olduğundan hareketle karıncaların, bal arılarının, kuşların, atların, fillerin, balinaların, yunusların, orangutanların, gorillerin, şempanzelerin, bonoboların iletişim türlerinden söz edilmektedir. Bu bölümde, hayvanların iletişim türleri üzerine yapılan çalışmalara da güncel olarak değinilmektedir.

İkinci bölüm “Konuşan Maymunlar” adını taşımaktadır. Yazar bu bölümde evrim teorisine olan inancından yola çıkarak, insan atasının maymunlardan geldiğini, bugün “homo”nun en az üç önemli türü olduğunu ve bunların evrim sırasına göre “habilis, erectus ve sapiens” olarak adlandırıldığı ifade etmektedir. Eserde insan dilinin olası evrimi ise şu şekilde verilmektedir:

Australopithecus (4,1 milyon yıl önce): Jestler, sesler (hırıltılar, çığlıklar, iniltiiler vb.); **Homo Habilis** (2,4 milyon yıl önce): Jestler, sesler (hırıltılar, çığlıklar, iniltiiler vb.); **Homo Erectus** (2 milyon yıl önce): Yaklaşık 1 milyon yıl öncesine kadar şart cümleleri dâhil, muhtemelen kısa ifadeler; Erectustan iki temel grup doğdu; **1. Homo Neanderthalensis** (300 binden 30 bin yıl öncesine kadar): Karmaşık cümleler muhtemelen karmaşık düşünce süreçleri mümkün kılıyordu; bu sayede konuşma temelli toplumlar ortaya çıkmıştı; fakat “i, a, u” sesleri bu tür tarafından telaffuz edilemiyordu; **2. Homo Sapiens** (300 bin yıl önce): Karmaşık cümleler karmaşık düşünce süreçlerini

mümkün kılar; bu sayede konuşma temelli toplumlar ortaya çıkmıştır; **Modern İnsanlar** (150 bin yıl önce): Günümüzde bildiğimiz anlamda konuşma için gerekli tüm fiziksel özellikler, 150 bin yıl önce mevcuttur. (s. 49)

Yazar modern insanın homo sapiens aşamasında olduğunu ve bu dönemde dilin daha gelişmiş bir aşamaya ulaştığını savunur. Öyle ki akustik açıdan daha uzak mesafelere ulaşma imkânı olan “i, a ve u” seslerinin, yalnız üç ünlüye sahip dillerde dahi bulunduğunu ifade eder. Ancak yazar, evrimin aşamalarını ve bu aşamalarda dil ile düşünme ve konuşma yetisini içeren beynin yapısını açıklamaya çalışırken milyonlarca yıl önceki olasılıklardan yola çıkmaktadır. Bu durum, eserin bilimsel içeriğiyle örtüşmemektedir.

Üçüncü bölüm “İlk Aileler” adını taşımaktadır. Bu bölümde, kadim dillerin birbiriyle olan ilişkileri ile ilgili iddialardan söz edilmekte ve bu iddianın sebebinin de dillerin gerçek tarihlerinin çok daha karmaşık olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir. İddianın dışında kalan ise, yapı ve anlam bakımından rastlantıyla ya da başka dillerden alınan unsurlarla açıklanamayacak sistematik benzerlikler gösteren farklı dillerin oluşturduğu dil aileleridir. Bu benzerliğin; kökensel paylaşım, alansal dağılım ve tesadüfi tipolojik ortaklıktan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Ancak çalışmada, diller arasında benzerliği sağlayan ve bu dillerin bir aile oluşturmasına vesile olan tesadüflerin “ne?” ve “ne şekilde?” olduğu örneklenip izah edilmemiştir.

Yazar, farklı dillerin ortaya çıkması ile ilgili burada ilginç tespitlerde bulunmuştur. Örneğin; bazı dillerin coğrafi ve teknolojik sebeplerle yeni bir dil doğurmadığını ama konuşurlarının arttığını belirterek, bir dilin kendisinin “aile dili” niteliği kazanabileceğini ifade eder. Eski Mısır dilinin coğrafi sebeplerle, İngilizce ise teknolojik sebeplerle “aile dili” niteliğindedirler. Oysaki yazara göre bu konu göreceli de olsa- bir dilin uygun koşullar altında 2000 yıl içerisinde yaşayan 8-15 akraba dil doğurması gerekirdi.

Yazar, dünya dillerinin ilk kaynakları ile ilgili bilgi edinilmek istenildiğinde, üst dil ailelerinin bir kenarında duran, küçük, aykırılışmış, izole durumdaki dillere bakılması gerektiğini düşünür. Çünkü bu diller, bir dönem buldukları bölgenin en yaygın dili durumundayken sonraki dönemlerde başka dillerin etkisiyle güçlerini kaybetmiş olabilirler. Ancak yazar, çok uzun yıllar geçmiş olsa da umudunu koruyarak dünyanın her kıtasında kadim bir dil örneğinin hayatta kaldığına inanır. Bunun için de tek bir dilin değil, dil ailelerinin ana nitelikleri üzerinde çalışmalar yoğunlaşmaktadır.

Ayrıca bu bölüm içerisinde, genel bir dilbilimsel sınıflandırma ölçütü olan yapı ve köken birliği üzerinde de durulmuş ve Afrika, Afro-Asya, Asya, Amerikan, Sahul (Tasmanya,

Avustralya ve Papua), Avustralya, Hint, Avrupa dillerinden söz edilmiştir. Yazara göre; tüm bu diller ve bunların yerine kullanılan diller göz önüne alındığında, toplumlarda ekonomik ve politik iktidar merkezleriyle birlikte gittikçe büyüyen homojen dil birimleri oluşmuş ve bu diller tüm küçük dilleri içerisinde eritmiştir. Artan nüfusa karşın azalan dil sayısı bunun kanıtıdır. Böylelikle insan kitleleri birbirinin yerini değil, diller birbirinin yerini almıştır.

Dördüncü bölüm “Yazılı Dil” adını taşımaktadır. Bu bölümde, yazının tarihî gelişimi ile yazı türlerinden söz edilmektedir. Yazar burada yazının sessiz resimlerin tedrici evrimiyle oluşmadığını, insan konuşmasının görsel ifadesi olarak birden doğduğunu ve bu niteliğini günümüze kadar koruduğunu iddia etmektedir. Tek başına bir kişinin icat etmediği yazının, Mısır’dan İndus vadisine uzanan geniş coğrafyada sayılan, ölçülen veya tartılan eşyaların resimlerini çizerek oluşan çetele tutma, tasnif etme sisteminden ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürmektedir. Yazara göre yazının temel modelleri logografik, hecesel ve alfabetik olarak üç tipte gerçekleşmiştir. Ancak yazıların çoğunluğu zamanla değişmiş ve simgeler anlam içeriğini kaybederek ses içeriğini yansıtmaya başlayınca logografik sistemler hece sistemlerine dönüşmüştür. Yazar, yazının çıkış noktası olarak Doğu Akdeniz’i, gelişimini tamamladığı yer olarak da Yunanistan’ı işaret etmiştir. Bu konu hakkında son zamanlarda yapılan araştırmalara ve yazının, yazı yazmanın kutsallığına, toplumsal rolüne de değinilmiştir.

Bu bölüm içerisinde çeşitli bölgelerdeki yazılara da yer verilmiştir. Bunlardan Afro-Asya yazısı, yazara göre tarihte herhangi bir dış kaynaktan etkilenmeden oluşturulmuş tek yazı sistemidir. Örneğin; Mezopotamya’da bulunan MÖ 8000 tarihine ait hesap taşlarının, fonetik yazının ilk habercisi olabileceğini ileri sürülmüştür. Yine aynı bölgelerde Sümerlerle ticaret yapanların konuşma dilindeki sesleri temsil etmek üzere resim-semboller kullandıklarından söz edilmektedir. Örneğin; tanınan bir nesne, görüldüğünde bu nesne basit bir şekilde yüksek sesle telaffuz edilmeye başlanmış ve oluşan sembol piktograma (resim yazı) dönüşmüş, daha sonra Mısırlılar bu resimleri morfemlere ve saf fonetik işaretlere dönüştürerek yazılarını geliştirmişlerdir. Yazar, bu bölüm içerisinde güncel bulgulardan da yola çıkarak tarihte bu bölgede yaşayan diğer topluluklardan kalan “yazı” sistemlerinden de söz etmektedir. Mısır hiyerogliflerinden Akkad-Sümer çivi yazısına, Sami yazılarına, Fenike ve Grek yazılarına ve bugünkü Latin alfabesine gelen süreç ele alınmıştır.

“Asya yazıları” başlığı altında ise ilk olarak Çin yazısından söz edilmiştir. Yazara göre bu yazı, Batı yazılarından esinlenerek ortaya çıkmıştır. Basit tasvirler zamanla daha stilize hâle gelince hızlı ve akıcı olmuştur. Bunun gibi resim-yazılar hem aynı dili konuşanlar hem de farklı dil konuşanlar tarafından kullanılabilmiştir. Çince esinlenen Japon ve Kore alfabesinin oluşum sürecine bu kısımda değeriendirilmektedir.

Mezoamerikan yazısı ise, Amerikan yerli halklarının küçük bir bölümünün kullandığı yazıdır. Yazar, bu yazının kökeninin bilinmemesine rağmen bu yazıyı uygarlık düzeyine ulaşmanın doğal bir refleksine bağlama çalışmalarından söz eder. Bu yazının Güney Meksika'nın Olmek kültüründe doğduğu ve Maya kültüründe gelişme yaşadığı ileri sürülmüştür. Bölümün sonuna doğru ilkel bir dil gibi ilkel bir yazının da olamayacağına değinilerek “yazı” türleri ve tarihi özetlenir: “*İnsan düşüncesinin fonetik olmayan tüm boyutlarını ifade edebilen hiçbir yazı yoktur.*”

Beşinci bölüm “Soyağaçları” adını taşımaktadır. Bu bölümde, dillerin yazılı kaynakları olmamasına rağmen modern dilbilim tekniklerinden yararlanarak onların nerden geldiği, bağlantılı oldukları dillerin bilindiğine değinilmiştir. Bunlardan yeniden inşa yöntemiyle tespit edilen proto dillerin ise “*gerçek olamayacak kadar düzenli ve homojen*” oldukları savunulmuştur. Dillerin karışması, değişmesi veya gelişmesi, toplumların zayıf ya da güçlü durumuna bağlıdır. Çünkü doğa kanunu gereği güçlü yaşar, zayıf yok olur. Ancak diller, kendisini kullanan toplumlardan daha da fazla yok olabilirler. Bunun nedeni insanoğlunun hayatlarını vermektense dillerini bırakmayı tercih etmeleridir. Yazar, Avrupalıların yaşadıklarını buna kanıt olarak sunmaktadır. Yazar, dillerin geleceği ile ilgili olarak da düşüncelerini açıklar. Ona göre, günümüzdeki dillerin yerini gelecekte Endonezya'nın Bahasa dili, Mandarin Çincesi, İngilizce, İspanyolca ve çok az sayıda başka dil alacak ve bu süreç tek bir dilin hâkimiyeti oluşana kadar sürecek. Ayrıca yazar, istisnaları da göz önünde bulundurarak dillerin ilişki ve değişim tarzlarına ilişkin bazı genellemelerde bulunur:

- 1) Bir dil ailesinin anavatanı genellikle o aileye ait dillerin konuşulduğu coğrafya ile örtüşür.
- 2) Bir dil ailesinin anavatanı yakınlarında ilk farklılaşmalar olduğundan, en çok çeşitlenme merkezde, en az çeşitlenme merkezden uzak yerlerde olur.
- 3) Diller arasındaki sistemli benzerlikler tesadüfi değil tarihsel ilişkinin sonucudur.
- 4) Kardeş diller arasındaki küçük farklar köken dilden kısa bir süre önce ayrılarak gelişmeyi, büyük farklar ise köken dilden uzun bir süre önce ayrılmayı anlatır.

Ayrıca yazar; fonolojik, morfolojik, sözdizimsel ve semantik olmak üzere dört temel dil değişiminden söz ederek tüm dillerin bu süreçten geçtiğini belirtir. Bu bölümde Kelt, İtalyan, Germen, Bantu, Çin ve Polinezya dillerinin de bu süreçleri yaşadığını ifade ederek bu dillerin tarihî gelişimleri üzerinde durulur.

Altıncı bölüm “Dilin Bilimine Doğru” adını taşımaktadır. Bu bölümde farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda geçmişten günümüze “dil” üzerine yapılan çalışmalara

değnilmiştir. Bilinen ilk dilbilim çalışmalarının yapıldığı Hindistan'ın ele alındığı kısımda dile, sese, alfabeye ve sözcüğe yaklaşım biçimi irdelenmiştir. Yunanistan kısmında sözcük-varlık ilişkisi üzerine Platon-Aristo ile Stoacılar-Aristo'nun farklı düşüncelerine değnilerek ilk gramer incelemelerine yer verilmiştir. Romalılar kısmında ise, Latincenin Yunanca karşısındaki durumuna değnilerek bu coğrafyada yetişen en yetkin dilciler olan M.T. Varro'nun ve Priscianus'un çalışmalarından söz edilmiştir. Arap dünyası kısmında Yakındoğu, Kuzey Afrika ve İspanya'da Ortaçağ boyunca gelişmiş İslam kültürü ve bu kültür içerisinde yetişmiş Sibeveyhi'ye ve onun "el-Kitab" adlı eserine atıfta bulunulmuştur. Arap dünyasında İbranice ile Arapçanın karşılaştırılmasının yapıldığı çalışmalara değnilmiş ve Kuran Arapçası üzerinde durulmuştur. Müslümanların Kuran'a verdikleri önem dolayısıyla O'nu doğru okuma noktasındaki titizliklerine değnilmiş; ancak burada "Arapça konuşmayan Müslümanlar arasında bile tercümesi caiz sayılmaz" ifadesi doğru bir değerlendirme olmamıştır. Çin kısmında ise, ilk Çince sözlük çalışmasının MÖ 1100-900 gibi erken bir tarihte yapıldığı belirtilerek yapılan ilk dil çalışmalarının daha çok sözcüğün hece-fonetik gliflerle en doğru temsili ile ilgili olduğundan söz edilmiştir. Çince üzerine yapılan dil incelemelerinde Sanskrit dilbilimcilerinin de etkisi olduğu vurgulanmış ve 17. yüzyılda diyalektolog Pan-lei'nin çalışmalarının önemi belirtilmiştir. Latin Ortaçağı kısmında, Avrupa'da sözlü ve yazılı olarak Latincenin diğer diller karşısındaki etkisi üzerinde durulmuş ve Latince üzerine yapılan gramer incelemelerinin yeniliğe değil geleneğe bağlı olmasından dolayı tekrara çok düştüğü ifade edilmiştir. Bu dönemde daha çok Latince öğretimi ve İncil çoğaltımı yapıldığı belirtilmiştir. Ortaçağdan sonra Avrupa dışındaki diller ilgi çekmeye ve özellikle Rönesans döneminde Hristiyanlık için taşıdığı önemden dolayı İbranice ve diğer Peru Kuçeva dili, Bask dili, Brezilya Guarani dili, Çin dili üzerine gramer çalışmaları yapılmaya başlandığı ifade edilmiştir. Yerel dillerden İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, Lehçe gibi dillerin gramerleri yayınlanınca da bu dillerin klasik dillerin yerini aldıkları belirtilmiştir. 19 yüzyılda ise çağdaş dilbilimin temelleri atılınca art ile eş zamanlı karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının yoğunlaşmış olduğundan söz edilmiş, F. Schlegel, R. Rask, Grimm, F. Bopp, W. Humboldt, A. Schleicher gibi bilim adamlarının da bu dönemde dilbilimin gelişmesine katkı sağladıkları ifade edilmiştir. 20. yüzyılda Hint-Avrupa dilleri dışındaki dillerin de araştırılmaya başlanmasıyla dilbilimin bir ivme kazandığı ve yapısal dilbilim kuramı çerçevesinde yeni uygulamaların yapılmaya başlandığına değnilmiştir. Bu yüzyıla, şüphesiz Ferdinand de Saussure'ün çalışmalarının damga vurduğu ve kendisinden sonraki dilbilim çalışmalarına da yön verdiğine değnilerek F. Boas, E. Sapir, L. Bloomfield, K. L. Pike, J. R. Firth, R. Jakobson, N. Y. Marr, S. M. Lamb, N. Chomsky ve Z. Harris'in çalışmalarıyla dilbilime yaptıkları katkılar açıklanmıştır.

Yedinci bölüm “Toplum ve Dil” adını taşımaktadır. Bu bölümde dilin toplumdaki rolü ve kullanımı, dilin kişinin var oluşundaki payı üzerinde durulmuş ve daha sonra bu bölüm bazı kısımlara ayrılmıştır. Dil değişimi kısmında dillerin yabancılarla temas, çift dillilik, altkatman dilleri, yazı dili, sürekli olarak simetri arayışında olan fonolojik sistem ve başka nedenlerle dillerin sürekli bir değişim içerisinde olduğu belirtilerek dil değişiminde kentleşme başta olmak üzere telefon, radyo, sinema ve televizyon dinamiklerinin etkili olduğundan söz edilmiştir. Bu bölümde ikinci kısım, “ortak dil, irtibat dili ve yapay dil” adını taşır. Bu bölümde ortak dilin ticaret yollarında insanların farklı insanlarla iletişim kurma ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmış olduğu tarihî örneklerle açıklanmıştır. Ortak dilin kurulamadığı durumlarda ise yapay dile ihtiyaç duyulduğu örneklerle izah edilmiştir. Ancak burada önemli olan nokta, yapay dillerin oluşmasının arkasında yatan düşüncenin, ulusların doğuşu ve sömürge rekabeti döneminde ulusal kimlikten kaçınmanın olmasıdır. Yazara göre, artık günümüzde İngilizce bu görevi fazlasıyla yerine getirmektedir. “Ulusal ve etnik diller” kısmında ise tarih boyunca aynı dili konuşanların aynı etnik yapıda birleşme sağladıkları örneklerle ifade edilmiştir. Ancak farklı etnik yapıların ulusal diller karşısında var olma mücadelesiyle karşılaştığı da ifade edilmektedir. Burada örnek olarak Bulgaristan’daki Türk azınlıkların Türkçeyi kullanmalarının yasaklanması gösterilmiştir. “Cinsiyet ve dil” kısmında ise kadın haklarından yola çıkılarak dilde cinsiyet ayrımının yapılabildiği araştırılmaya başlandığı; hatta İngilizcede sözcüklerde cinsiyet arındırması yapıldığı ifade edilmiştir. Yazara göre böyle bir arındırma çok zordur; çünkü böylesi bir durumda gramerleri cinsiyet esasına dayalı olan dillerin yapısı bozulmuş olmaktadır. “Dilde saflaştırma” kısmında ise toplumların öteden beri kendi dönemlerindeki dili eleştirerek alıntı sözcüklerden şikâyet ettiklerini belirten yazar, bu tür çabaların yersiz olduğu ve saf dil diye bir şey olamayacağı görüşündedir. Yazar “Propaganda ve dil” kısmındaysa, örneklerden yola çıkarak dilin iyi ya da kötü amaçlar için radyo, gazete ve televizyonlarda çok etkili bir biçimde kullanıldığına değinerek, özellikle günümüzde çok uluslu büyük şirketlerin doğaya, insanlığa verdikleri zararı örtmek için de dili kullandıklarını ileri sürmektedir. “İşaret dili” kısmında ise, tüm dillerde jestlerin önemli bir yeri olduğundan hareketle işaretlerin anlaşmadaki önemine dikkat çekilmiş ve işaret dilinin tarihsel gelişimi özetlenmiştir. “Tehlikedeki diller ve dilin yok oluşu” kısmında ise, genlerin değil dillerin değişmesinden yola çıkılarak tarih boyu etkin dillerin zayıf dillerin yerine geçtiğine vurgu yapılmıştır. Aksi durumda, doğa afetleriyle dillerin yok oluşuna çok ender rastlandığı ifade edilmiştir. Tarih boyunca ölen dil ya da lehçelerin bir daha diriltilemeyeceğini belirten yazar, kaçınılmaz sonun küresel toplumun ödediği bir bedel olduğunu kabul eder. “Sözlü mizah” kısmında ise, örneklerle tarih boyu toplumların dille nasıl oynadıkları açıklanmıştır. Hicvin,

ironinin, mizahın her toplumda önemli bir yeri olduğu ifade edilmiştir. Yazar bölümün sonunda dilin toplum için taşıdığı öneme vurgu yapmıştır.

Sekizinci bölüm “Geleceğin İpuçları” adını taşımaktadır. Bu bölümde, dilsel olmayan faktörlerin dilleri nasıl şekillendireceği tartışılmış ve gelecekte İngilizcenin diğer dillerin yerine geçebileceği öngörülmüştür. “Programlama dilleri” kısmında, bilgisayar dilinin insanlığın bildiğinden farklı bir dile sahip olduğu dile getirilerek bu dilin hem makine hem de insan tarafından anlaşılabilir olduğu ifade edilir. Böylelikle dilin, insana ait bir alan olmaktan çıkarak yapay elektronik ağın aracı hâline dönüştüğü ifade edilmiştir. “İnternet, e-posta ve haber grupları” kısmında ise internetin dil öğretimindeki pozitif yönüne değinilmiş; ancak yüz yüze iletişim kadar etkili olmadığı da kabul edilmiştir. Yazarın internet ortamında kullanılan dilin yazı dili ile sözlü dil arasında durduğu görüşü ise dikkate değerdir. Yazar, “dilnin geleceği” kısmında ise gelecekte birçok dilin öleceğini, insanların ana dili ya da ikinci dil olarak İngilizceyi kullanacaklarını, diller arasındaki ortak sözcüklerin daha hızlı çoğalacağını ileri sürer. Bunun yanında dillerin kendi iç dinamiklerinin dilsel değişmeyi sürdüreceği de belirtilir. Yazar, eserinin son kısmında çok sınırlı sayıdaki dillerin dışında diğer dillerin kaybolacağını, bütün insanlığın tek bir dili ve bu dilin işaret dilini kullanacağını öngörür. Fakat bunun kültürel çeşitliliği yok etmesine rağmen tek bir dünya diliyle yeni bir aidiyeti getireceği, ortak bir bakış açısı kazandıracığı ifade edilmişse de sonuçta bunun çok pahalıya mal olacağını kabul etmektedir.

Steven Roger Fischer’in *Dilin Tarihi (A History Of Language)*, adlı eseri dilin dün, bugün ve yarın için üzerinde konuşulacak çok farklı konulara değinen bir çalışmadır. Türkiye Türkçesine oldukça güzel bir şekilde çevrilmiş olunan bu eserin, “dil” üzerine düşünen tüm çevrelerce okunması faydalı olacaktır.